

Laiklikle İlgili Maddelerin 1961 Anayasası'nda Yer Alış Süreci ve Müzakereleri

Process and Debates on Laicism Related Articles in Costitution of 1961

Ensar Yılmaz¹

Özet

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden hemen sonra yeni bir anayasanın yapılması, ivedilikle ele alınması gereken meselelerin başında gelmektedir. İstanbul Komisyonu ve Ankara Komisyonu'na ayrı ayrı anayasa tasarıları hazırlanmıştır. İki kanatlı bir Kurucu Meclis teşkil edilmiş ve yeni Anayasa'nın maddeleri tek tek hem Temsilciler Meclisi'nde hem de Kurucu Meclis'in diğer kanadını oluşturan Milli Birlik Komitesi'nde müzakere edilmiştir. Kurucu Meclis'te son halini alan Anayasa halkoyuna sunulacak olan nihai aşamaya gelmiştir. Laiklikle ilgili maddeler 1961 Anayasası'nın 2. ve 19. maddelerinde doğrudan ele alınmıştır. 2. maddede Cumhuriyetin temel niteliklerinden biri olarak siyasal açıdan, 19. maddede ise insan hak ve özgürlükleri bağlamında sosyal açıdan ele alınmıştır. En yoğun tartışmalar Temsilciler Meclisi'nde yapılmıştır. Tartışmalar laiklikle ilgili maddelerde dinin sosyal boyutunun baskı ve denetim altına alınması üzerine olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Laiklik, 1961 Anayasası, Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi, Temsilciler Meclisi.*

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, ensaryilmaz24@gmail.com.

Abstract

The introduction of a new constitution soon after Coup D'état of May 27, 1960, was considered as most crucial matter that should be handled immediately. Istanbul Commission and Ankara Commission have introduced separate draft constitutions. Two-house Constituent Assembly was established and articles of the new constitution were discussed by House of Representatives and by National Unity Committee that established as the other house of Constituent Assembly. Upon negotiation conducted in Constituent Assembly, the Constitution was finalized and ready to hold referendum. The provisions on the secularity in the Constitution of 1961 were directly provided under 2nd and 19th articles. 2nd article provided the provisions in regard to political principles as basic assets of the Republic, whereas 19th article introduced social principles within the context of human rights and freedoms. Most intensive discussions were held in the Constitution Assembly. The discussions were focused on the constraints and supervision to be introduced onto the social dimension of the religion as provided under provisions on the secularity.

Keywords: *Secularity, Constitution of 1961, Constitution Assembly, National Unity Committee, House of Representatives.*

Giriş

1961 Anayasası'nda laiklikle ilgili meseleler doğrudan 2. ve 19. maddede düzenlenmiştir. Dolaylı olarak başka maddelerle de ilişkilendirilebilecek olsa da 2. ve 19. madde 1961 Anayasası'nın laiklikle ilgili anlayışını bünyesinde toplamaktadır.

Laiklikle ilgili bu maddeler 1961 Anayasası'nda son halini almadan çeşitli aşamalardan geçmiştir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Bilimler Enstitüsü'nün hazırladığı Anayasa Ön Tasarısı, İstanbul Üniversitesi Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı Anayasa tasarısından sonra bu maddeleri ele alacak bir Kurucu Meclis (KM)'in oluşturulması söz konusu olmuştur.

Kurucu Meclis'in oluşmasından sonra Temsilciler Meclisi (TM) ve Milli Birlik Komitesi (MBK)'nde müzakere edilen maddeler, iki meclisin bir araya gelmesiyle oluşan Kurucu Meclis (KM)'te son olarak oylanmış ve halkoyuna sunulma aşamasına getirilmiştir. Halkoyuna sunulup kabul edildikten sonra da yürürlüğe girmiş ve bazı değişikliklerle 1980'e kadar gelmiştir. Bütün bu aşamalardan geçerken laiklikle ilgili yoğun tartışmalar söz konusu olmuştur.

Yeni Anayasa İçin İlk Hazırlıklar

27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesinden sonra yeni bir Anayasa'nın yapılmasına karar verildi. 28 Mayıs 1960'ta gazetelerde yer alan MBK'nın 13 nolu tebliğinin ikinci maddesi şöyleydi: “Yeni anayasanın hazırlanması vazifesi sayın Rektör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki profesörlerden mürekkep yüksek bir ilim ve hukuk heyetine tevdi edilmiştir. Yeni anayasa ilan ve tatbik mevkiine girinceye kadar bütün siyasi partilerin faaliyetini men ediyorum. Aksi hareketleri çok şiddetle cezalandıracağım. Vatandaşlarımın verilen tebliğlere riayet etmelerini bilhassa rica ederim. Türk Silahlı Başkumandanı ve Milli Birlik Komite Başkanı CEMAL GÜRSEL” (Tercüman, 28 Mayıs 1960).

MBK tarafından bir Anayasa ön projesi hazırlamak üzere Ankara'ya çağrılarak görevlendirilmiş olan İstanbul Üniversitesi (İÜ) Rektörü ve Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Ord. Profesörü Sıddık Sami Onar, İÜ Hukuk Fakültesi Dekanı ve Ceza Hukuku Profesörü Naci Şensoy, İÜ Hukuk Fakültesi Ord. Profesörü Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İÜ Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku Profesörü Hüseyin Nail Kubalı, İÜ Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Profesörü Ragıp Sarıca, İÜ Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku Profesörü Tarık Zafer Tunaya, İÜ Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Doçenti İsmet Giritli'den oluşan komisyon 28 Mayıs 1960'ta bir rapor sundu (Feridun, 1962: 65-66).

Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar başlığını taşıyan ve Resmi Gazete’de yayınlanan (2.7.1960 - 10541) bu raporda; askeri müdahalenin adi ve siyasi bir darbe olmadığı söyleniyor ve askeri müdahaleye meşru bir zemin oluşturuluyordu. Mevcut durum karşısında ilk olarak alınması gereken iki tedbir öneriliyordu. Bunlardan birincisi fiili ve geçici bir hükümet kurarak idareyi devam ettirmek, ikincisi ise yeni bir Anayasa hazırlamak ve yeni bir seçim kanunu yaparak seçimlere gitmek.

Komisyon bu Anayasa’yı hazırlamak için görevlendirildi. Komisyon ilk olarak İÜ Hukuk Fakültesi’nden davet edilen görevli öğretim üyeleri ile Ankara Üniversitesi (AÜ)’den davet edeceği öğretim üyelerinden mürekkep bir hazırlayıcı küçük komisyon olarak çalışacak, hazırlayacağı projeyi Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Askeri Yargı gibi yüksek yargı müesseselerinden, basından, barolardan ve benzeri sosyal müesseselerle, uzmanlardan meydana getirilecek daha geniş bir heyetin ve MBK tarafından kurulacak Hükümetin tetkikine arz edecekti. Bu Anayasa projesinin hukuki şeklini alması için takip edilecek usul de ayrıca tespit edilerek kamuoyuna sunulacaktı.

Diğer yandan MBK, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı’nın başkanlığında Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Doç. Dr. Muammer Aksoy, MBK üyelerinden Muzaffer Özdağ ve Numan Esin’den kurulu bir komisyon oluşturdu. MBK, bu Komisyon’un hazırladığı 1 sayılı Geçici Kanun’u kabul etti. Kanunun resmi adı “1924 tarih ve 495 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun”dur. Daha sonra 10 ağustos 1960 tarih 55 sayılı kanunla “geçicilik” sıfatı kaldırılmış olan bu maddeyle 1924 Anayasası tamamen yürürlükten kalkmamış, sadece yeni düzenle bağdaşmayan hükümleri yerine 1 sayılı kanun konmuştu (Aldıkaçtı, 1968: 160-161).

1924 Anayasası kayıtsız şartsız millete ait olan hakimiyet hakkının kullanılmasını TBMM’ye vermekte idi. Geçici Kanun TBMM’nin yetkilerini (19. Maddesi TBMM’yi feshederek) MBK’ya veriyordu. MBK Geçici Kanunun 1, 3 ve 7 inci maddeleri gereğince yasama ve yürüme yetkilerine haizdi. Yasama yetkisini bizzat kendisi, yürütme yetkisini de Bakanlar Kurulu vasıtasıyla kullanacaktı (Aldıkaçtı, 1968: 162-164).

1924 Anayasası’nın ikinci maddesinde “Türkiye Devletinin dini, İslam’dır; resmi dili Türkçe’dir; makarrı Ankara şehridir.” denilmekteydi. 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanunla bu madde “Türkiye Devletinin resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir.” haline getirildi. Daha sonra Atatürk İlkelerinin Anayasa’ya girmesiyle, 3. 2. 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanunla “Türkiye

Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmi dili Türkçe'dir. Makarı Ankara şehridir.” halini aldı (Feridun, 1962: 53).

Madde bu haliyle 1960'a kadar devam etti. 60 Askeri müdahalesinden sonra yeni bir Anayasanın yapımı gündeme geldiğinde önce Ankara Komisyonu'na daha sonra İstanbul Komisyonu'na hazırlanan Anayasa tasarılarında laiklikle ilgili maddeler yeniden düzenlendi.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Bilimler Enstitüsü'nün Anayasa Ön Tasarısında Laiklikle İlgili Maddeler*

AÜ SBF İdari Bilimler Enstitüsü'nün hazırladığı Tasarı, Başlangıç ve altı bölümden oluşmaktaydı. 109 madde ve bir geçici madde bulunmaktaydı. Tasarının birinci maddesi “Türkiye Devleti lâik, demokratik, sosyal ve devrimlere bağlı bir Cumhuriyettir.” şeklinde düzenlenmişti.

İkinci Bölüm'de Devletin Kişilerle Münasebeti ana başlığı altında Ana Haklar alt başlığı içinde 11, 12, 13, 14, 15 ve 16'ncı maddelerde laiklik kavramı diğer haklarla birleştirilerek kullanılmıştı. Buna göre;

“*Madde 11* – Hiç kimse din ve mezhebinden ve felsefi inancından ötürü kınanamaz ve farklı muameleye tâbi tutulamaz. Kamu güvenliği ve adabına aykırı olmamak şartıyla her türlü ibadet ve dini tören serbesttir.

Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır.”

Tarikat, tekke ve zaviyelerin yasak olduğu açıkça hükme bağlanırken ibadet ve dini törenlerin de “kamu güvenliği ve adabına aykırı olmamak” koşuluna bağlandığı görülmektedir.

“*Madde 12* – Her Türk, bilgi ve düşüncesini, söz, yazı ve resim gibi vasıtalarla açığa vurmaya ve yaymaya hakkına sahiptir. Basın, yayından önce izne ve sansüre tâbi tutulamaz, yayın ve dağıtımını engellenemez. Olayların yayımını önleyecek şekilde mahkeme kararıyla dahi neşir yasağı konamaz.

“Bu hak ancak kanunla ve devletin varlığını, yurt bütünlüğünü, siyasi hürriyete dayanan demokratik cumhuriyet rejimini, lâiklik esasını, kamu güvenliğini ve adabını ve şahsi şeref ve haysiyeti korumak maksadıyla kayıtlanabilir.”

Tasarının 12. maddesi aslında basın özgürlüğünü düzenlemektedir. Ancak maddenin ikinci fıkrası bu özgürlüğün hangi koşullarda sınırlandırılacağını

---

*Server Feridun'unun *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* kitabından alınmıştır.

söylemektedir. Burada da laiklik ilkesi kısıtlayıcı bir unsur olarak yer almaktadır.

“*Madde 13* – Türkler, posta, telgraf ve telefon gibi umumi vasıtalarla haberleşme hürriyetine sahiptirler. Haberleşmenin gizliliği yetkili mahkemenin gerekçeli kararı olmadan ihlal edilemez. Şu kadar ki, dışarıdan gelen postalar, kanunla ve olağanüstü haller dolayısıyla veya devletin güvenliğini, milli bütünlüğü, siyasi hürriyete dayanan demokratik cumhuriyet rejimini ve lâikliği korumak maksadıyla kayıtlanabilir.”

Bu maddeyle de haberleşme hürriyetinin laiklik ilkesine aykırı olamayacağı Anayasa hükmü haline gelmektedir.

“*Madde 14* – Türkler izin almadan her türlü dernek, sendika ve mesleki teşekküller kurmak hakkına sahiptirler. Bu hak ancak kanunla ve devletin varlığını, yurt bütünlüğünü kamu güvenliğini ve adabını, siyasi hürriyete dayanan demokratik Cumhuriyet rejimini ve lâiklik esasına aykırı olamaz.”

Demokratikleşmenin temel özelliklerinden biri olan örgütlenme, dernek vb kuruluşlar kurma özgürlüğü de laiklik ilkesine aykırı olmayacak şekilde kullanılabilir.

“*Madde 15* – Siyasi partiler milli iradenin oluşuna katılan kuruluşlardır.

Vatandaşların siyasi parti halinde birleşmeleri ve siyasi partilerin teşkilatlanma ve çalışmaları serbesttir. Siyasi partilerin gayeleri ve faaliyetleri devletin varlığına, yurt bütünlüğüne, kamu güvenliğine ve adabına, siyasi hürriyete dayanan demokratik Cumhuriyet rejimine ve lâiklik esasına aykırı olamaz.

“*Madde 16* – Türkler izin almadan toplanmak hakkına sahiptirler. Bu hak ancak kanunla ve devletin varlığını, yurt bütünlüğünü, kamu güvenliğini ve adabını, siyasi hürriyete dayanan demokratik Cumhuriyet rejimini, lâiklik esasını ve kişilerin ana haklarını tecavüzden korumak için kayıtlanabilir.”

Tasarının Üçüncü Bölümü Yasama’ya ayrılmıştır. Parlamento alt başlığında 37. maddede Millet Meclisi’nin oluşumu ve kimlerin milletvekili olacağı sıralanmıştır. Buna göre:

“*Madde 37*- Millet Meclisi, kanunu gereğince genel, eşit, gizli ve tek dereceli oyla seçilmiş milletvekillerinden oluşur.

Milletvekilliği için Türk vatandaşı olmak ve 30 yaşını bitirmiş bulunmak şarttır. Kamu hizmetlerinden yasaklı olanlar, ağır hapis cezası veya sahtecilik, dolanlı iflas, dolandırıcılık, hırsızlık, inancı kötüye kullanma suçlarından bir ile mahkûm olanlar, kısıtlılar, Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili olamazlar.”

Burada da “inancı kötüye kullanma suçlarından mahkûm olma” ibaresinin kişinin laiklik karşısı eylemlerinden dolayı hüküm giymiş olmasını da içerdiği çok açıktır.

İstanbul Üniversitesi Anayasa Komisyonu'nun Anayasa Ön Tasarısı ve Laiklikle İlgili Maddeler*

MBK'ya sunulacak İstanbul Komisyonu'nun hazırladığı tasarı ise şöyleydi: Yüz doksan bir maddeden ibaret olan Yeni Anayasa'nın birinci maddesine yapılan ilavelerle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin “Demokratik”, “Sosyal” ve “Laik” olduğu esası açıkça kabul edilmişti. Halen yürürlükte bulunan 1924 Anayasası'nın birinci maddesi ise şöyleydi: “Türkiye devleti bir Cumhuriyettir.” Yeni Anayasa'da birinci madde şu şekilde genişletilmişti: “Türkiye devleti demokratik, sosyal ve laik bir cumhuriyettir.” 1924 Anayasası'nın birinci maddesi gibi, Yeni Anayasa'nın birinci maddesi de başka bir madde ile teminat altına alınmıştı. Buna göre, Türkiye devletinin demokratik veya sosyal veya laik veya cumhuriyet olduğu esası hiçbir surette değiştirilmeyecekti. Hatta böyle bir değişiklik yapılması, teklif dahi edilmeyecekti (Son Havadis 17 Ekim 1960).

İstanbul Komisyonu'nun sunduğu tasarı Başlangıç ve altı kısımdan oluşmaktaydı. Yedi bölüm bulunmaktaydı. 191 maddesi vardı. Komisyon başkanı Ord. Prof. Dr. Sıdık Sami Onar'dı. Üyeler ise şu kişilerden oluşmaktaydı. Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Bahri Savcı, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. İlhan Arsel, Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Doç. Dr. Muammer Aksoy, Doç. Dr. Lütfi Duran, Doç. Dr. Vakur Versan

Tasarının 1., 8., 11., 12., 14 ve 31. maddeleri laiklikle ilgiliydi. Buna göre;

“*Madde 1* – Türkiye, demokratik, sosyal ve lâik bir cumhuriyettir.

Türkiye Cumhuriyeti, ülkesi ve milleti ile, siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel bakımlardan bölünmez bir bütündür.

---

* Server Feridun'unun *Anayasalar ve Siyasal Belgeler* kitabından alınmıştır.

Madde 8 – Herkes, siyasi, felsefi, vicdani, dini, inanç, kanaat ve düşünce ve cins, ırk, dil, şahsi veya sosyal durum ayırımı gözetilmeksizin Hukuk önünde eşittir.

Her türlü kişi, aile, zümre, sınıf imtiyazları yasaktır.

Madde 11 – Herkes, siyasi, felsefi, vicdani, dini inanç, kanaat ve düşünce hürriyetine sahiptir.

Herkesin inanç, kanaat ve düşüncelerini, söz, yazı, resim veya başka herhangi bir yolla tek başına veya toplu olarak açıklamaya ve yaymaya hakkı vardır.

(...)

Madde 12 – Genel ahlaka ve kamu düzenine aykırı olmamak şartıyla, ibadet ve dini ayinler serbesttir.

Hiçbir kişi, zümre, grup, siyasi parti ve kamu teşkilatının herhangi bir parçası veya mensubu dini ibadet ve ayin serbestliğini bozamaz, önleyemez veya kişileri ibadet ve ayinlere katılmaya zorlayamaz.

Devlet, Anayasa esaslarına uygun olmak şartıyla, halkın çoğunluğunun veya gerekli görürse, azınlıkta olan din veya mezhep mensuplarının din ihtiyaçlarını veya din eğitim ve öğretimini sağlayacak kamu hizmetleri koyar ve gereken teşkilatı kurar.

Ergin kişiler ve küçüklerin kanuni temsilcileri kendiliğinden istemedikçe, kimse din eğitim öğrenimine tâbi tutulamaz.

Hiç kimse dini inançlarını doğrudan doğruya veya dolayısıyla açıklamaya davet edilemez veya zorlanamaz. Resmi belgelerde kişilerin din ve mezhebini gösteren herhangi bir kayıt veya işaret kullanılamaz.

Her hangi bir dinin teşkilatı veya mensupları, toplum veya Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde kendi inancı yönünde maddi veya manevi bir tesirde bulunmaya kalkışamaz; kişiler veya toplum üzerinde baskı yapamaz; başkalarının yaşayış ve inanış tarzını denetici davranışlarda bulunamaz ve böyle bir denetlemeyi isteyemez.

Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat sağlama maksadiyle dini veya dini duyguları veya her ne maksatla olursa olsun dince kutsal tanınan şeyleri istismar etmek veya kötüye kullanmak yasaktır. Bu yasağa aykırı hareket eden veya böyle bir tutumu teşvik eden kişiler, özel kanuna göre cezalandırılır ve siyasi

partiler ve teşekküller Anayasa Mahkemesince, dernekler yetkili mahkemece temelli kapatılır.

Madde 14 – İnanç, kanaat, düşünce ve haberleri araştırma, elde etme, toplama ve bunları basın yoluyla inceleme, eleştirme ve yorumlama, basma ve ulaştırma serbestliği, ancak milli güvenliği, genel sağlığı, genel ahlakı, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin gayesine uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak maksadiyle konulan kanunlarla düzenlenebilir.

Madde 31 – (...)

Hiç kimse kendisini veya kanunun gösterdiği yakınlarını suçlandırmaya veya siyasi, dini ve felsefi inançlarını açıklama sonucunu doğuracak beyanda bulunmağa veya delil göstermeye hiçbir surette zorlanamaz.”

KM'nin Teşkili ve Fonksiyonu

18 Eylül 1960'ta gazetelerde Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel'in KM ile ilgili açıklaması yer aldı. Gürsel'in açıklamasına göre bir KM'nin teşkili için 2 aydır çalışma yapılmaktaydı (Havadis, 18 Eylül 1960). Nihayet 13 Kasım Darbesi'nden sonra Devlet Başkanı Gürsel KM'nin 15 Aralık'ta teşekkül edeceğini açıkladı (Son Havadis, 16 Kasım 1960).

KM'nin teşekkülü için yürürlükte bulunan Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekiyordu. Geçici Anayasa'da KM'nin teşkiline engel olan husus “Türk milleti adına hâkimiyet hakkını sadece MBK kullanır” şeklindeydi. Yapılacak değişiklikle yasama yetkisinin KM ve MBK tarafından birlikte kullanılabilmesi açıklanacaktı. Ancak yürütme (icra) sadece Komite'ye ait olacaktı (Son Havadis, 17 Kasım 1960).

İstanbul'da çalışmalarına başlayan ilim heyetinin Anayasa ön projesini bitirmekte gecikmesi üzerine AÜ SBF İdari Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta'nın başkanlığında yapılan çalışmalar sonunda kısa bir süre içerisinde “Gereçeli Anayasa Tasarısı”nı hazırlayarak yayınlamıştı. Tasarının önsözünde bir KM'ye ihtiyaç duyulduğu ve bu Meclis'in derhal seçilmesi gerektiği hususları belirtilmişti. Bu arada basında da Kurucu Meclis yolu ile bir Anayasa'nın yapılma zarureti üzerine yazılar görülmekteydi (Aldıkaçtı, 1968: 168).

Devlet - Hükümet ve MBK Başkanı Gürsel, 31.10.1960 günü gelişmeleri göz önünde bulunduran KM teşkiline karar vermiş ve KM'nin tertip tarzı, vazife ve

mesuliyetlerini tespit etmek üzere Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığında Ankara Üniversitesi'ne mensup beş profesörden müteşekkil bir "Bilim Heyeti"nin faaliyete geçmesini emretmişti. 157 sayılı kanun bu komisyonun 20 gün içerisinde hazırlayıp MBK'ya verdiği tasarı üzerinde çalışılarak ortaya çıktı (Aldıkaçtı, 1968: 168-169).

13 Aralık 1960 gün ve 157 sayılı KM'nin kurulmasını düzenleyen kanunun başlığı "1924 Tarih ve sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Kanuna Ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun"dur (Aldıkaçtı, 1968: 169).

21 Kasım 1960'ta 66 maddelik KM Tasarısı saat 14'te Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki komisyon tarafından Başkan Gürsel'e verildi. Gerekçesi hariç, 43 sahife tutan tasarıнын birinci maddesinde KM'nin, TM ve MBK'dan teşekkül edeceği belirtilmekteydi. 157 Sayılı Kanun Yedi Bölüm'den ve 44 maddeden oluşuyordu. Tasarıda, siyasi partilerin temsilcileri için 1957 seçimlerindeki rey ve milletvekili sayısının nazarı dikkate alınacağına işaret ediliyordu. Bununla beraber Komisyon, siyasi parti temsilcilerinin sayısı hakkındaki kesin kararı ve hal çaresini MBK'ya bırakmıştı (Son Havadis, 22 Kasım 1960).

Prof. Feyzioğlu, Prof. Velidedeoğlu, Prof. Savcı, Prof. Derbil, Prof. Arsel ve Doç. Aksoy'dan kurulu heyet, Başkan Gürsel ile 35 dakika görüşmüş tasarı hakkında izahat vermişti. Görüşme sonunda Feyzioğlu, tasarıнын her maddesi için tafsilatlı ayrı bir gerekçenin birkaç gün içinde hazırlanacağını ve MBK'ya tevdi edileceğini söyledi. Temsilciler Meclisinin 262 üyeden oluşacağı söylenmekteydi (Son Havadis, 22 Kasım 1960).

Bu arada KM'nin teşekkülü ile ilgili değerlendirmeler, eleştiriler de basında kendisine yer bulmaya başladı. KM konusundaki fikri sorulan Prof. Nihat Erim, düşüncelerini şöyle ifade etmişti: "Demokrasi veya demokratik kuruluş usulleri toptan reddedilebilir. Yahut bir Kurucu Meclis'e hiç ihtiyaç duyulmayabilir. Bu tarzı savunanlar başka memleketlerde de, bizde de bulunabilir. Fakat eğer demokrasiye inanılıyorsa, o zaman Kurucu Meclis'in genel oyla tam bir serbesti içinde seçilmesi gerekir. Bu konuda, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki seminerde Milli Birlik Komitesinin üyelerinden bir kısmının hazır bulunduğu 6 Kasım 1960 günü geniş izahat vermiştim. Söylediklerimin hepsini burada tekrarı mahzurlu bulurum. Fakat başlıca noktaları şöyle sıralayabilirim:

1. Kuruculuk kudreti adı verilen hukuki yetki, yalnız halktadır. Doğrudan doğruya halktan gelmeyen bir heyet, Kurucu yetkisini hukuken kullanamaz.

2. Genel oy dışında bir usulle getirilecek heyete, Kurucu Meclis adı verilemez.
3. Kurucu Meclisin genel oyla seçilmesi gerekeceğini bugün bizde de kimse inkâr etmiyor. Sadece genel oy yapmaya şartlar elverişli değildir, diyerek başka çareler aranması icap ettiği söyleniyor. Kendilerine hemen şunu hatırlatmak isterim seçim dışı bir usulle gelecek bir heyetten doğacak mahzurlar büyük olabilir.

Devletin teşkilat temelleri yeniden atılırken bu, ihmal edilebilecek bir husus sayılamaz sanırım. Çünkü genel oydan kuvvet almayan bir heyet otorite bakımından zayıf kalır” (Son Havadis, 25 Kasım 1960).

KM'nin 1 Ocak 1961 tarihinde Yeni Meclis binasında toplanacağı bildirilmekteydi. Bir MBK üyesi “Türk Milletine Yılbaşı hediyesi olarak Kurucu Meclisi vereceğiz” demişti (Son Havadis, 26 Kasım 1960).

KM Anayasa projesini incelemekte olan 7 kişilik MBK komisyonu (Kur. Albay Zekai Okan, Kur. Albay Sami Küçük, Kur. Albay Osman Köksal, Kur. Yarbay Kadri Kaplan, Kur. Binbaşı Mehmet Özgüneş, Kur. Binbaşı Suphi Gürsoyarak ve Kur. Yüzbaşı Kâmil Karavelioğlu) CHP ve CKMP'lilerle müşterek toplantı yapmışlardı. Komisyon'un daveti üzerine CHP'den Turan Güneş ve Emin Paksüt, CKMP'den de Fuat Arna ve Nurettin Ardıçoğlu Meclis'e gelerek çalışmalara katıldı (Son Havadis, 1 Aralık 1960).

KM, Yeni Anayasa ile yeni Seçim Kanunu'nu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini kullanacaktı. Ayrıca KM'nin kabul edeceği Anayasa'nın da halkoyu ile tasvip edilmesinden sonra kesinleşeceği hükmüne yer veriliyordu (md. 2).

İkinci Bölüm Temsilciler Meclisi alt başlığını taşıyor ve 14 maddeden oluşuyordu. Bu bölümde TM'nin kuruluşu, TM üyeliği ile ilgili hükümler, TM'nin çalışması ile ilgili hükümler bulunuyordu.

Komite 23 üyeli iken Temsilciler Meclisi 278 üyeliydi. Bu durumda bir Komite üyesinin oyu yaklaşık 12 Temsilciler Meclisi üyesinin oyuna eşit gelmekteydi (Doğru, 1998: 87).

TM'deki Anayasa Komisyonu'nun Hazırladığı Tasarı ve Laiklik ile İlgili Tartışmalar

KM'nin teşkili ile ilgili 157 sayılı kanuna istinaden bir TM oluşturulması gerekmektedir. Bunun için 38 maddelik bir "Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu" çıkarıldı. Bu kanuna göre TM, illerden ve çeşitli kuruluşlardan seçilecek üyelerden oluşturulacaktı. Kanuna göre Devlet Başkanı 10 üye seçecek, MBK 18 üye seçecekti. Bakanlar Kurulu TM üyesi sayılacaktı. İller Temsilcileri 75, Siyasi partilerden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 25 üye ile temsil edilecekti. Diğer teşekküller ve kurumlar için kanunla belirlenmiş üye sayısı ise şöyleydi: Barolar 6, Basın 12, Eski Muharipler Birliği 2, Esnaf Teşekkülleri 6, Gençlik Temsilcisi 1, İşçi Sendikaları 6, Odalar Temsilcileri 10, Tarım Teşekkülleri 6, Üniversite 12, Yargı Organları 12.

İllerden gelecek temsilciler için kanunun 5. maddesine göre; nüfusu 750.000'e kadar olan illerden 1; 750.001'den 1.250.000'e kadar olan illerden 2; 1.250.001'den 1.750.00'e kadar olan illerden 3; 1.750.001'den fazla olan illerden 4 il temsilcisi seçilmekteydi.

TM ilk olarak kendi içinde Anayasa tasarısını oluşturmak üzere 20 kişiden oluşan bir komisyon kurdu. TM Anayasa Komisyonu 9.3.1961 tarihinde Anayasa Tasarısını gerekçeli olarak TM'ye sundu. Komisyon 9 Ocak 1961 tarihinden itibaren Alt komisyonlar ve Redaksiyon Komitesi toplantıları hariç kırk bir toplantı yaparak tasarımı hazırlamıştı.

İlk müzakeresi TM'de yapılacak tasarısı son şeklini alınca MBK'ya sunulacaktı. Tasarı MBK'nin tasvibi ile kanunlaşacaktı. Ancak MBK tasarımı kabul etmeyecek olursa tekrar TM'de müzakere edilecekti. TM tasarısı üzerinde ısrar ederse MBK'ndan 7 ve TM'den 7 üye birlikte toplanarak tasarımı beraber inceleyeceklerdi. Bundan sonra tasarı MBK ve TM'den teşekkül edecek birleşik oturuma götürülecek, burada 100 üzerinden yapılacak oylamada kabul veya red olunacaktı (Son Havadis, 13 Aralık 1960).

2. Madde Üzerine Müzakereler

TM Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı Anayasa tasarısı 7.4.1961 tarihli oturumda ele alındı. Başkan Lütfi Akadlı önce maddeyi okuttu. Komisyon'un TM'ye sunduğu tasarının ikinci maddesi Cumhuriyetin nitelikleri başlığı altında şöyleydi:

Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti, demokratik ve laiktir; insan hak ve hürriyetlerine, çalışma ve sosyal adalet ilkelerine dayanır.

Laiklik ilkesinin yer aldığı tasarının 2. maddesi için Esat Çağa, İsmail İnan, Cevdet Aydın, Ahmet Oğuz, Yusuf Ziya Yücebilgin, Mehmet Altınsoy, Sadettin Tokbey, Abdülhadi Toplu, Hermine Kalüstyan, Cahid Zamangil, Mebrure Aksoley, Coşkun Kırca, Rauf Gökçen, Altan Öymen ve Mehmet Hazer söz aldılar (TMTD, C: 2, B: 40, O: 1, s. 668).

Madde ile ilgili ilk sözü alan Esat Çağa “Muhterem arkadaşlarım, şimdi müzakere etmekte olduğumuz ikinci maddeyi, alacağı nihai şekil ile kabul buyurduğunuz vakit müstakbel Anayasamızın üzerinde duracağı temeli atmış bulunacaksınız. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin fonksiyonel vasıflarını tesbit eden bir Anayasa hükmü vaz'etmiş olacaksınız. Bu hüküm bundan sonraki çalışmalarınızda sizlere bir mehenk taşı vazifesini görecek ve eğer ilerideki maddelerde ikinci madde hükmünü ihlal eden, zedeleyen hükümler mevcut ise bunları tadil veya reddedeceksiniz. İkinci madde müstakbel kanun koyucuları için de bir emir, bir direktif, bir tutum kaidesi olacaktır. Onlar da yapacakları kanunların Devletin fonksiyonel vasıflarını ihlal etmemesine dikkat edeceklerdir. İdare takdir hakkını kullanırken daima bu maddeyi göz önünde bulunduracak ve takdirlerinin buna muhalif olmamasına gayret edecektir. Kaza organları da kanunları tatbik ederken bu maddenin ışığı altında tefsir edeceklerdir. Görülüyor ki, maddemizin gerek hal ve gerekse istikbal için taşıdığı ehemmiyet büyüktür. Ve bu itibarla üzerinde ne kadar fazla durulsa, ne kadar tartışılrsa, ne kadar titizlik gösterilse yeridir.” (TMTD, C: 2, B: 40, O: 1, s. 679) dedikten sonra ikinci maddenin “Türkiye Cumhuriyeti laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir.” şeklinde düzeltilmesini teklif etti.

Madde iki açıdan çok tartışılmıştır. Birincisi; maddede “milliyetçilik” ve “devrimcilik” kavramlarının olmaması birçok konuşmacı tarafından eleştirilmiştir. İkincisi ise maddede bulunan “çalışma” ve “sosyal adalet” kavramlarının sosyalist ideolojiye gönderme yaptığı veya ima ettiği için eleştirilmiştir.

Madde üzerine söz alanlardan Ahmet Oğuz laiklik üzerinden meseleyi şu şekilde ele almıştır: “Artık bu Anayasa tatbik mevkiine konduktan sonra, tarihi inançlara, kendi inançlarına bağlı bulunan muhafazakar insanlar gericilikle itham edilmemek lazım gelir...”

“Gerekçedeki ikinci maddenin tafsilini, 19’ncu maddeyi ve ayrıca Tedrisat Kanunu’nu beraberce mütalaa ettiğimiz zaman aşağı-yukarı Anayasa Komisyonu’nun fikriyatını anlamak mümkündür (...) Laikliğin dört ana mesnedi mevcuttur. İtikat hürriyeti, ibadet hürriyeti, teşkilatlanma hürriyeti, tedris ve telkin hürriyeti.

“Sayın arkadaşlarım; öyle zannediyorum ki, itikat ve ibadet üzerinde her hangi bir tereddüde mahal yoktur. Esasen itikat ve ibadet subjektif bir inanıştır ve istense de bunu kimse önleyemez. Memleketin yakın mazisini, gerçeklerini göz önünde tutarak teşkilatlanma ve tedris hürriyetinin devletin siyaneti (koruması) altında bir müddet kalmasında fayda mülhaza ettiklerini, bu maddelerin tetkikiyle tespit etmiş bulunmaktayım (TMTD, C: 2, B: 40, O: 1, s. 674).

Madde üzerinde söz alan Mehmet Altınsoy ise “Bu esas prensiptir, burada tâbir olarak geçmektedir. Maalesef kanunun diğer maddelerinde de tarifi yoktur. Ayrıca bendenizin anlayışına göre müstakbel Türk Anayasasını teşkil edecek bu tasarıda Batı anlamındaki bir lâiklik de mevcut değildir. Yalnız kelime olarak geçmektedir ki, bu da hiçbir şey ifade etmez...” (TMTD, C: 2, B: 40, O: 1, 679).

Hermine Kalüstyan laiklik anlayışının sosyal boyutunun altını çizen konuşmasında şöyle demektedir: “Sayın arkadaşlarım, müzakere edilen madde, Cumhuriyetimizin temel prensiplerini belirttiği için, büyük önemi haizdir ve tam vuzuhla anlaşılmalıdır.

“Maddenin metni, vasıf ve prensiplerin sayılmasından ibaret olduğu için, maddenin asıl izah ve şümulü ancak gerekçesinde bulunabilir. Gerekçede ise; demokratik vasıfla Cumhuriyetimizin hürriyetçi ve sosyal vasıfları açıklıkla belirtilmiş olduğu halde, bence laiklik prensibi biraz müphem kalmıştır ve bu hususta aydınlanmak için söz almış bulunuyorum. Laiklik din ve devlet işlerinin ayrılmasıdır. Bu genel tarif mantık bakımından iki hükmü kapsar;

- 1- Din devlet işlerine karışmaz.
- 2- Devlet dinî hak ve hürriyetleri korur.

“Bu hükümlerden birincisi; gerekçede gayet vazih ve hatta veciz olarak ifade edildiği halde 2’nci kısımda din fertlerin vicdanına terk edilmiştir. Halbuki arkadaşlarım, kanaatime göre din asla ferdî bir iş değildir. Din bir insanın, diğer insanlarla paylaştığı muayyen bir inanıştır. Bu bakımdan da mahiyeti itibariyle, toplumsal bir konudur. Hatta her dinin kendisine göre mabetleri, ayinleri ve törenleri vardır. Bu itibarla da bir teşkilat konusudur. Bu bakımdan gerekçenin bu noktasında dinî toplumların tarif edilmesini zaruri görmekteyim. Nitekim diğer anayasalar bu noktaya temas etmişlerdir. Bir kısmı kendi memleketlerinde bulunan dinî teşekküllere tam bir hürriyet tanımış, diğerleri ise bazı kayıtlara bağlamış, kontrol sistemleri kurmak suretiyle kabul etmiştir.

“Türkiye için en uygun tarif tarzını tabii Yüksek Heyetiniz ve değerli komisyonumuz tayin edebilir. Ancak, sadece bir misal olarak ve yine Anayasamızın metninden mülhem olarak, dini topluluk şöyle tarif edilebilir kanısındayım; müsaadenizle okuyayım; (Dinî topluluk; kanunlara, genel ahlâk ilkelerine, medenî yaşayış tarzına aykırı olamayan, siyasî vasıf taşımayan ve sırf manevî ve ruhanî mahiyette, belirli bir inanca sahip olanların teşkil ettikleri bir topluluktur. Devlet, bu topluluğun meşru haklarını korur.) böyle bir tarif ve tanım yapılmadığı takdirde, laiklik prensibi teessüs edemeyeceği gibi; ilerde, din ve vicdan hürriyetini sağlayan 19’ncu madde de mesnetsiz ve manasız kalır. Çünkü kanaatimce dinî hürriyet bir ferde değil, ancak bir topluma verilebilir ve bu o kadar bârizdir ki, bu maddenin 1.’nci fıkrasında dini hürriyetin fertlere verildiğinden hemen sonra ayin ve törenler gibi, eğitim ve öğretim gibi toplumsal faaliyetlere geçilmiştir. Esasen dini bakımdan fert hudutsuz hürriyet sahibidir. Belki engizisyon zamanında dahi herkes istediğini düşünmüştür. Ancak bu inancını ilan ettiği zaman, buna göre bir cemaat kurmak istediği zamandır ki, fert devletle karşı karşıya gelir ve o zaman hareketinin kanuni olup olmadığını belirtmek için elimizde meşrû bir dini topluluğun tarifi lazımdır.

“Ve hatta dinî istismarcılık, irtica ve taassup hareketlerine karşı, elimizde meşru dini faaliyetlerin şaşmaz kıstası bulunmalıdır.

“Bütün bu sebeplerden dolayı, dinî topluluğun tarifi önemli ve zaruridir. Bu hususta bir takrir takdim edeceğim, Yüksek Heyetinizin ve Sayın Anayasa Komisyonunun nazarı itibara alacaklarını ümit ediyorum. Hepinizi saygı ve şükranlarımla selamlarım.” (TMTD, C: 2, B: 40, O: 2, s. 683-684).

Bir başka kadın üye olan Mebrure Aksoley ise daha farklı bir açıdan meseleye yaklaşır. Aksoley’in konuşması şöyledir: “Sayın Başkan, aziz arkadaşlarım; gönül arzu ederdi ki, bizden sonra gelecek olan kuşaklar, bu Anayasayı açtıkları

zaman, orada; Cumhuriyetimizin kurucusu, devrimlerimizin mimarı Yüce Atatürk'ün manevî havasını bol bol teneffüs edebilsinler.

“Ben, aradığımı bulamayan insanların ruh haleti içindeyim.

“Aziz arkadaşlarım, Türk kadını Atatürk'e minnettardır. Onun, esasen layık olduğu kata ulaştıran Atatürk devrimleridir. Türk kadını, çağdaş medeni milletler kadınlarının bazılarının bugün dahi malik olmadığı eşit medeni ve siyasi haklara sahip bulunmaktadır.

“Aziz arkadaşlarım, yıllarca çetin şartlar altında devrimlerin müdafaasını yapmış bir arkadaşımız olarak yakın tarihten bir misali gözünüzün önüne sermek isterim: Düşük iktidar, iktidarda kalmak pahasına, oy avcılığı için Atatürk devrimlerinden irticaa bol bol taviz verdi. Netice ne oldu arkadaşlarım? Türkiye Cumhuriyeti 10 yıla yakın bir zamanda, belki 50 yıl geriye götürüldü. İrticaa verilen bu tavizlerin aslan payı da kadın devrimlerine isabet etti. Yapılan gerici telkinlerle kadın camiası manevi baskı altında kalarak huzursuz kılındı. Kız çocuklarımız okutulmadı.

“Birkaç büyük şehrimiz müstesna, birçok şehir ve kasabalarımızda kadınlar sokaklarda görünmez oldu. Hepinizin müşahede ettiğiniz gibi, maalesef kadın, tekrar kara çarşafalara büründü. Yurdumuzu ziyaret eden turistlerin objektiflerine hedef olan bu kara çarşaf, yabancı memleketler mecmualarında teşhir edildi ve edilmektedir.

“Aziz arkadaşlar, Meclisinizin devrimci bir kadın üyesi olarak, ben şuna inanıyorum ki; devrimlerimizin muhafaza edilmesi şarttır. Devrimlerimizin, ilkelerimiz arasına alınarak, tıpkı eski Anayasa'nın 2'inci maddesinde olduğu gibi, bugün düzenlemekte olduğumuz yeni Anayasa'nın 2'inci maddesine konması zaruridir. Türk Milleti artık geriye dönemez, ileriye sıçramalar yapmak mecburiyetindedir. Anayasa Komisyonundaki arkadaşlarımızın dediği gibi, ben sadece tasarının arkasına konulmuş olan bir ek maddede inkilâp kanunlarının korunmasına dair olan bir hükümlerle bunun sağlanacağına asla inanmıyorum arkadaşlar. Ve sizden, hepinizden istirham ediyorum; devrimcilik ilkesinin ikinci maddeye konulmasına yardımcı olunuz. Bu maksatla bir takrir takdim ediyorum, hepinizi hürmetle selamlarım (TMTD, C: 2, B: 40, O: 2, s. 686-687).”

2. maddeyle ilgili 25 takrir verildi ve uzlaşma sağlanamadığı için yeniden tanzim edilmek üzere komisyona tevdi edildi. Bu takrirler içinde farklılık arz eden üç takrir göze çarpmaktadır. Biri Enver Kırker'in diğeri Mehmet Altınsoy'un bir

diğeri de Hermine Kalüstyan'ın sunduğu takrirlerdir. Enver Kırker'in sunduğu takrir şöyledir:

“Yüksek Başkanlığa,

2.'nci maddede 1.'nci fıkradaki iltihâs ve teşettüte sebebiyet veren ve aslı Türkçe olmayan ‘laiktir’ kelimesinin yerine tarif ve hududunu tayin için aşağıdaki şekilde tadilen kabulünü arz ve teklif ederim” Üye Enver Kırker.

Kırker'in teklif ettiği ikinci madde şöyledir: “Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti demokratik, dine karşı tarafsızdır.” (TMTD, C: 2, B: 40, O: 3, s. 702).

Mehmet Altınsoy'un takriri ise şöyledir:

“Yüksek Başkanlığa,

Anayasanın ikinci maddesinin aşağıdaki şekilde tadilini arz ve teklif ederim. Mehmet Altınsoy.

Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti, Demokratik, hürriyet ve adalet ilkelerine dayanır.”

Görüldüğü gibi Altınsoy ve Kırker'in tekliflerinde laiklik ibaresi tümünden kaldırılmış hürriyet, adalet ve tarafsızlık kavramlarına yer verilmiştir.

Hermine Kalüstyan'ın sunduğu takrir ise şöyledir:

“Yüksek Başkanlığa,

Şifahen arz ettiğim sebeplerden dolayı, Anayasanın 2'inci maddesinin gerekçesinin 2'inci fıkrasında ‘dinî topluluk’ların tarif edilmesini ve ‘Devlet bu dinî toplulukların meşru hak ve hürriyetlerini korur’ ibaresinin kaydını arz ve teklif ederim” Herimine Kalüstyan (TMTD, C: 2, B: 40, O: 3, s. 702-703).

19. Madde Üzerine Müzakereler

TM Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı ve TM'de tartışmaya, müzakereye açılan 19 madde şu şekildeydi:

Madde 19- Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı olamayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama maksadıyla, her ne surette olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 92).

Madde ile ilgili 15 üye söz istedi. Söz alan üyeler şunlardır: Abdülhadi Toplu, İlhami Soysal, Sadettin Tokbey, Cevdet Aydın, Alaeddin Ergöner, Mehmet Altınsoy, Fethi Elgün, Hermine Kalüstyán, Rauf Gökçe, Seyfi Öztürk, Arslan Bora, Ömer Sami Coşar, Ahmet Oğuz, Salih Türkmen, Hikmet Kümbetlioğlu (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 92).

Abdülhadi Toplu yaptığı konuşmada dini inançlara riayet edilmesi gerektiğini hâlbuki bu maddenin bunu teminat altına almadığını söylerken, Sadullah Tokbey maddenin ıslah edilmesini istemekte, din eğitim ve öğretiminin devlet tarafından yapılmasının zaruri olduğunu, bu işin cemaatlere ve özel teşekküllere bırakılmayacağını, cemaatlere bırakıldığı takdirde bunun menfi sonuçlar doğuracağını söylemekteydi (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 92-93).

Alaettin Ergöner ise 19. maddenin 3. fıkrasında geçen “(hiç kimse) dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz” ifadesinin nüfus kağıtlarındaki din hanesine bir ferden dininin kaydedilmesinin girip girmeyeceğini sorduktan sonra, “birisi çıkar da nüfus kağıdına dinin yazılması dini kanaatlerin açıklanmaya zorlanması demektir, bu sebeple nüfus cüzdanlarından din hanesinin kaldırılması icap eder derse hak kazanacak mıdır?” Komisyon’un bu hususu burada teyit etmesini istemekteydi (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 95-96).

Ergöner yine din eğitim ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır denildiğini, ancak bunun yazılı mı, sözlü mü olacağını açık bir biçimde yazılmadığını belirttiikten sonra “Nüfusunun % 95’i Müslüman olan, İslam dinine inanmış bir topluluğun dışında çocuğuna din dersi verilmesini istemeyeceklerin sayısı pek mahduttur. Bu mahdut kimseleri korumak maksadıyla milyonlarca insanı, çocuklarımıza din dersi verilmesini istiyoruz diye birer dilekçe vermeye mecbur etmek insaf

ölçülerine sığmaz. Bu, ekalliyetin çoğunluğa tahakkümü olur. Halbuki çocuğuna din dersi verilmesini istemeyenler dilekçe versin. Veya buna bir hal çaresi bulunsun” dedi (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 92-93).

Mehmet Altınsoy ise birinci fıkranın lüzumsuz ilavelerle uzatıldığını söyleyerek “İnanç hürriyetini ilan eden fıkranın aynı zamanda, bu hürriyetin fiili tezahürü olan dini ibadet ve izhar hürriyetini, mensup olunan dini akideyi yaymak ve tedris etmek hürriyetini, birlikte zikretmesi iktiza eder” kanaatinde olduğunu belirtti.

Altınsoy “Din hürriyetini kül olarak alınca, onun cüz’ü (parçası) olan şu dört ana hürriyet ortaya çıkar: Dini itikat: Yani belli bir dine inanma, iman etme. İbadet: Yani inananlar dinin merasimini o dinin usullerine göre topluca veya tek başına yerine getirme, izhar etme. Neşir: Yani dinin itikat esaslarını ve ibadet usullerini yayma. Tedris: Yani dini inanç ve ibadet esaslarının eğitim ve öğretimi ve teşkilatlanma hürriyetleri. İşte vicdan ve din hürriyetinin eksiksiz verildiğini iddia etmek ancak bu dört hürriyetin bahşedildiğini açıkça beyan etmekle mümkün olur” dedi (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 97-98).

Maddenin 4. fıkrasının başına bir cümle halinde; din eğitim, öğretim ve öğrenimi serbesttir ifadesinin eklenmesini isteyen Fethi Elgün “Filhakika şöyle bir şey düşünülebilir. Din öğretimi serbest bırakılırsa acaba medrese hortlamaz mı?... Hortlamaz. Bu husus 21’inci maddede sarıh esaslara bağlanmıştır. Bundan başka din hürriyetinin mevcudiyeti onun her türlü tecavüzden, istihfaftan, istihzadan masun olmasıyla mümkündür. Bizdeki mizah mecmuaları tetkik edilirse bunların dini inançlara tecavüz eden karikatürlerle dolu olduğu görülür. Basında dine tecavüz mahiyetindeki yazılar bir hayli kabarıktır. Bunlar dini inanışa tecavüzden başka bir şey değildir.

“Binaenaleyh, bu maddeye dini inanışlar veya dini semboller yazı, resim veya karikatür ile rencide edilmesine müsaade etmeyecek surette hüküm konmalıdır” diye teklif eder (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 98).

Hermine Kalüstyan ise 2. maddedeki laiklik prensibi müzakere edilirken, dini topluluk mefhumu tarif ve kabul edilmezse, 19 uncu maddenin de mesnetsiz kalacağını söylemiş olduğunu hatırlatır (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 99).

Rauf Gökçen zamanın darlığı nedeniyle 19. madde üzerinde üç hususa işaret etmekle iktifa edeceğini söyler. Bunlardan birincisi bu maddenin ikinci fıkrasındaki kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı olmayan dini ayinlerin serbest olacağına dair olan maddesidir. Gökçen “bu maddeye göre tamamıyla tekkeler

ve zaviyeler açılmasına müsaade edilecektir, gibi bir fıkra olarak görünüyor. Bu bakımdan fıkranın şu şekilde olmasını, fıkranın tadil edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyim. ‘Kamu düzeni veya genel ahlaka aykırı olmayan ibadetler, dini ayinlerin temayülüne göre muayyen yerlerde serbesttir’ diyebiliriz. Malumu âlinizdir ki, bizim ayinlerimiz camilerde yapılır” der. Gökçen ikinci olarak da maddenin 4. fıkrasına değinir. Ayrıca Devlet himayesinin din üzerinden kalkmasına sebep olmaması için altıncı bir fıkra olarak “Din müessesinin geliştirilmesi ve milli eğitimiyle yardımcı unsur haline getirilmesi hususunda yapılacak plan ve tekliflerin tatbiki, Devlet tarafından desteklenir” diye teklif eder (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 99).

Seyfi Öztürk, eski Anayasa’nın vicdan hürriyetlerini mahfuz tutan, inançlarla alay, dini telakki ve düşünceleri tecavüzden masun bulunduran, bunu temin eden hükmün bu Anayasa’ya alınmadığını, bu nedenle vicdan hürriyetinin üst sınırlarının teminat altında olmadığını söyleyerek maddeyi eleştirir. Diğer yandan maddedeki “nüfuz sağlama” ibaresine değinerek; bu madde kabul edildiği takdirde teamül icabı, örf ve âdet icabı, bir hatibin, farzımuhal olarak söylediği, daha açık bir ifadeyle dindar bir kimsenin Allah’tan bahsetmesi istismar sayılacak mı? Bir hatip konuşmasında dini hissiyatını ifade edecek şekilde konuşursa söz söylemek isterse, bir atasözünü söylerse bu madde gereğince bunun bu hali suç sayılacak mı? diye sorar (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 100).

Maddeyi değişik açıdan ele alan konuşmacılardan biri de Arslan Bora’dır. Bora meseleye Alevilik açısından yaklaşmaktadır. Bora’ya göre laik devlet olmamıza rağmen bugüne kadar Alevi zümresi dini inanç ve ibadetlerini serbestçe icra etmekten menedilmiş ve bu suretle mevcut kanunlar karşısında bu vatandaşlarımıza gizli ibadet yaptırmak suretiyle suç işletilmiştir. Bora, Alevilik ayinlerinde Türk inkılâplarına aykırı bir durum olmadığını söyledikten sonra şöyle devam eder: “Alevi Türkler asırlardan beri ve devamlı surette gerici fikirlerle mücadele etmiş ve daima yenilik hareketlerini desteklemiş ve son olarak Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyetini kurmasında birinci derecede yardımcı olmuşlardır. Buna rağmen bugüne kadar bu vatandaşlar; Anayasaca teminat altına alınmış bulunan dini inançların tezahürü olan dini törenlerini ifadeden maalesef mahrum edilmek suretiyle gadre uğramışlardır” (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 101).

Ömer Sami Coşar ise konuşmasında “Devlet din işlerini kontrol etmeyecek de kim kontrol edecek?” diyerek Devlet’in din işlerini kontrol etmesini savunmaktadır (TMTD, C: 3, B: 42, O: 3, s. 101).

Madde üzerinde konuşma süresinin beş dakika ile sınırlı olması eleştirilere sebep olmuş bunun üzerine Sırrı Atalay, Mehmet Hazer ve Sait Erdiñç imzalı bir taktırir verilmiştir. Bu maddeye münhasıran konuşma sınırlaması yapılmamasını isteyen bu taktırir üzerine söz alan Sırrı Atalay şöyle der: “Muhterem Arkadaşlarım; dün dikkat etti iseniz, Ahmet Oğuz ve Altınsoy arkadaşlarımızın trajedik bir ifade ile burada 19 ncu madde üzerinde ve bütün memleketin yüreğini titreten bir meselede söz haklarının kesildiğini, diledikleri şekilde konuşmadıklarını, konuşamadıklarını ifade ettiler. Sayın Ahmet Oğuz arkadaşımız, ayrıca bir ifadede bulundu. Anayasa tasarısının halk oyunda itibar görmeyeceğini, çünkü laiklik prensibi üzerinde کافی derecede konuşmak imkanından kendilerinin alıkonduğunu ve mahrum edildiklerini ifade etmişlerdir. Öyle zannediyorum ki, Sayın Ahmet Oğuz’un, 5 dakikalık zaman dışında konuşacağı bir şey yoktur. Fakat konuşmalarında halk efkarı üzerinde, arka düşünceler için şimdiden zemin hazırlamak belirtileri görüldüğü için, bu taktıriri verdik. Şimdi, müsaade buyurun istedikleri kadar konuşsunlar. Ne söyleyecekse söylesinler. Ve yarın halkın karşısına çıkıp, biz bunları konuşacaktık, konuşamadık, diyemesinler. Müsaade buyurun ne konuşacaklarsa burada konuşsunlar” (Alkışlar) (TMTD, C: 3, B: 43, O: 1, s. 111).

Buna karşılık Ahmet Oğuz TM’den gelen itiraz seslerine karşın laiklik nedir denildiği zaman Türkiye’de Türk Milletinin büyük bir çoğunluğunun karanlık içinde olduğunu söyler (TMTD, C: 3, B: 43, O: 1, s. 111).

Daha sonra verilen taktırir oya sunularak kabul edildi. Böylece madde üzerindeki beş dakikalık konuşma sınırı kaldırılmış oldu. Madde üzerine söz almış kişilerin isimleri okundu. Buna göre Bahri Savcı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Mehmet Hazer, Fehmi Alpaslan, Sırrı Atalay, Hermine Kalüstyán, Mehmet Salim Hazerdaglı, Kadircan Kafılı, İbrahim Öktem, Ahmet Bilgin, Kamil Başaran, Emin Soysal, Kenan Esengin madde üzerine söz aldılar.

Bahri Savcı, bu maddenin ve Anayasa’nın halkoyunda kabul edileceğini mutlak olarak gördüğünü; çünkü bu Anayasa ve maddelerinin Türk Milleti’nin uzun yıllardan beri aradığı müesseseleri getirdiğini söyledi.

Konuşmasında laiklik tanımı da yapan Savcı, bu maddeyle laiklik konusunda bütün dünyada örnek olabilecek bir anlayış getirmiş olduklarını söyledi. Savcı’ya göre laiklik, siyasi, iktisadi hayatımızdan tutun da edebiyat, resim ve müzik gibi güzel sanatlarla çevrili yönlerimizin de din kurallarının kontrolü dışında kalması manasına gelmekteydi. Savcı’ya göre Anayasa Tasarısı’nın tümü ve 19. maddesi, toplum hayatında dini, bir denetim aracı yapmamakla

laiklik anlayışında çok ilerici bir görüş getirmektedir. Bu durumda laiklik, dinin bir amme hizmeti olmamasıdır anlamına gelmektedir. Zaten Savcı'ya göre dini bir amme hizmeti olarak tesis etmeye de lüzum yoktur. Bu itibarla Anayasa'nın tümü ve 19. madde tümüyle laiktir. Bununla birlikte Savcı, maddeyle ilgili yapılan konuşmalarda bahsedilen Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili eleştirilere de cevap vermek ister. Savcı şöyle der: “Yalnız bu arada, konuşan hatiplerin ve münevverlerin aklına bir sual çengeli asılı olarak kalacaktır. O da şudur: Mademki laiklik budur, o halde Diyanet İşleri Reisliğinin yeri, hikmeti nedir? Anayasada dini eğitimden bahsedilmektedir. Bunun manası nedir? Bunlar laikliği bozmaz mı? Benim şahsi kanaatime göre bu suallere, hayır, diye cevap vermek lazımdır. Gerek Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilatta yer alması gerekse dini eğitim, basit bir zabıttan ibarettir” (TMTD, C: 3, B: 43, O: 1, s. 113).

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ise konuşmasında “Memleketimizde, askeri alanda, bilim ve teknik ve güzel sanatlar alanında ne zaman bir yenilik yapılmak istenmişse, bunun karşısına, din adına hareket ettiklerini iddia eden, şeriat istediklerini söyleyen cahil hocalar ve onların arkasında cahil kütle ve menfaatlerini bunlarla birleştirmekte gören adi politikacılar çıkmıştır,” dedikten sonra hangi partiye mensup olunursa olunsun veya bağımsız olunsun bu davayı bu Meclis'te halletmek gerektiğini söylemiştir (TMTD, C: 3, B: 43, O: 1, s. 114-117).

Anayasa Komisyonu Başkanı Enver Ziya Karal, konuşmalarda laiklik maddesinin hukuki cephesine değinildiğini kendisinin ise dünya tarihinde ve milli tarihimizde laiklik kavramının ve müessesesini hangi aşamalardan geçtiğine değinmek istediğini söyleyerek başlar. Konuşmasında Anayasa'da kabul edilen diğer hürriyetlerin tek teminatının laiklik olduğunu söyler. Diğer yandan teşkilatlanma hürriyeti konusundaki eleştirilere de değinir. Türkiye'de ruhban sınıfı olmadığı için, bir araya gelen birkaç kişiye dini teşkilat kurmalarına elbette müsaade edilemeyeceğini buna imkan olmaması gerektiğini söyler. Karal bu konuda “Bir de dini vazife gören kimseler, ruhani insanlar değildir. Bunlar memurdurlar. Böyle de olunca kendilerinde ne uluhiyet ve ne de kutsallık vardır. Bu bakımdan Diyanet İşleri Teşkilatını idari bir müessese gibi kabul ettiğimiz vakit Anayasa ihlal edilmiş de sayılamaz” der (TMTD, C: 3, B: 43, O: 1, s. 118 - 121).

Meseleyi en açıklayıcı konuşma Komisyon Sözcüsü Muammer Aksoy tarafından yapılır. Aksoy, genelde laiklik ve özelde 19. maddeyle ilgili olarak şunları söyler: “Komisyon kanidir ki, bu madde memleket ihtiyaçlarına tamamen uygun bir maddedir. Bu madde, inkılabın ruhuna uygundur. Ve bu madde – iddia

edildiği gibi – laikliğin yalnız bugün anlaşılması lazım gelen manasına göre düzenlenmiş değildir; uzun bir zaman için ihtiyaçlarımıza cevap verebilecek bir maddedir. Bu münasebetle arz edelim ki, laiklik, bazı şahıslarca yanlış anlaşılmıştır. Bu yanlış anlamaya ise, kelime ve o prensiplerden menfaatleri haleldar olan veya o prensiplerle mücadelede menfaat uman bazı şahısların çıkardıkları yersiz fırtınalar ve gizli gizli yapmış oldukları propagandalar sebep olmuştur...

“Batı alemindeki laiklik kavramı, bizde yüzde yüz kabul edilirse, müspet değil tamamen menfi bir sonuca ulaşılır” der. Aksoy konuşmasında Anayasada geçen “demokratik” ve “sosyal” gibi kavramların tam anlamıyla Batılı anlamda kullandıklarını ama “laiklik” kavramı için bunun mümkün olmadığını söylemektedir. Bu konuda “o noktada yani din alanında, memleketimizin bünyesi ve ihtiyaçları tam bir özellik arz eder. Bu sebeple ‘bizde laiklik şu manadadır’ demek zarureti vardır ve uzun zaman için de buna mecburuz arkadaşlar. Çünkü bizde dinle Devlet, asırlarca ve daha düne kadar birbirinin içinde idi. ‘Dine Devlet, Devlete din müdahale etmesin; her ikisi tam manasıyla ötekenden müstakil olsun’ dersek, bu memleketin içtimai bünyesinin icabı, tarihi gelişmesinin icabı bu düstur fiilen tatbik edilemez. Böyle bir anlaşmaya riayet edilemez (...) Uzun yılların tecrübeleri göstermiştir ki, bu memlekette din, kontrolsüz teşkilatlandırıldığı zaman, daima kendi öz ve gerçek alanını taşarak Devlet ve siyaset alanına sirayet etmiştir. Daima Devleti ve toplum hayatını hakimiyeti altına almaya kalkışmıştır (...) Bundan ötürüdür ki biz Avrupa’daki manada ‘din ile devletin mutlak surette birbirinden müstakil olması’, yani ‘dinin Devlet tarafından kontrol edilmemesi’ manasında bir laikliği, memleketimizin için asla uygun bulmuyoruz. Komisyonunuz, tasarıda bu manada bir laiklik kabul etmemiştir. (Alkışlar). Ferdin vicdanından ve evindeki yahut mabetteki ibadetten ileriye giderek toplum hayatının bir parçası haline gelen faaliyetler, kontrol edilecektir (...) Arkadaşlar; ‘Belki de Anayasanın reddedilmesine dahi sebep olacak’ denilen bu 19.’ncu maddenin, demokrasi ve hürriyet esaslarına ve memleket ihtiyaçlarına tamamen uyduğu kanaatindeyiz. Fakat bu madde, şu manaya geliyor, bu manaya geliyor diye menfi bir propaganda yapılırsa, zararlı telkinler yoluna sapılırsa, yine milletin akliseliminin buna cevap vereceğine eminim. (Bravo sesleri, alkışlar). Ama 19.’ncu madde, farzı muhal olarak reddedilirse, buna maddenin kendisi sebebiyet vermiş olmayacak, sadece maddeyi – ışık için kara vasfı kullanılmaz ama - gerçekten kara bir ışık altında göstermeye çalışanlar sebebiyet vermiş olacaktırlar (Sürekli alkışlar) (TMTD, C: 3, B: 43, O: 1, s. 121 - 126).

Konuşmacıların büyük bir çoğunluğunca 19. maddede çeşitli değişiklikler yapılması için takrirler verilmiştir. Fakat bunlar Komisyon’ca tek tek reddedilmiş, sadece Sahir Kurutluoğlu’nun verdiği takrir Komisyon tarafından dikkate alınmış ve madde bu doğrultuda değişikliğe uğramıştır. Buna göre 19. madde aşağıdaki halini almıştır.

Madde 19 – Herkesi vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı olmayan ibadetleri dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne surette olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

Madde TM’de bu haliyle oylanmış ve kabul edilmiştir. Bundan sonraki aşaması MBK’da gerçekleşecektir.

MBK’da Laiklik ile İlgili Müzakereler

MBK, 13 Kasım 1960 günü 14 üyenin üyelik sıfatlarının sona erdirilmesi ve bir üyenin de istifa edip ayrılması sonucu Gürsel başkanlığında, başkanla birlikte 23 subaydan kurulu bir topluluktu.

TM’de görüşülen maddeler MBK’ya geliyordu. Laiklikle ilgili 2. ve 19. madde de MBK’ya geldi. 2. maddedeki laiklik ilkesi üzerine MBK üyelerinden hiçbiri farklı değerlendirmede bulunmadı. Bu maddedeki laiklik ilkesi ile ilgili bütün üyelerin düşünceleri aynıymış gibi hiçbir tartışma yapılmadı. İkinci madde üzerindeki tartışmalar daha çok “milliyetçilik” ilkesinin bu maddede yer alıp almamasına dönüktü. MBK üyesi Mehmet Özgüneş’in 2. madde tartışılırken milliyetçilik ilkesine yaklaşımı farklılık taşır. Güneş “Efendim, 1924 Anayasasına milliyetçilik neden konmamıştır? Bunu müsaade ederseniz açıklayayım. Biliyorsunuz, Atatürk’ün ilk teşkil ettiği Meclis’te hocalar büyük bir ekseriyeti teşkil ediyordu. Bunların hepsi ümmetçi idi. Adını burada zikretmeyeceğim, bazı cereyanlara tâbi olan kimseler vardı. Bu hocalar karşısında milliyetçilik kelimesi konursa, bütün bu hocalar buna karşı

koyacaklardı. Atatürk zamanı gelince adını atmasını bilen adamdır. Nitekim gerek Erzurum Kongresi'nde, gerekse Sivas Kongresi'nde Atatürk'ün ortaya attığı 9 umdeden birisi de milliyetçiliktir. Binaenaleyh, Atatürk'te milliyetçilik köklüdür. Milliyetçilik umdesinin 1937'de Anayasaya girişi, Muammer Aksoy'un dediği gibi, Halk Partisi'nin el çabukluğu değildir" (MBKGKT, C: 6, B: 81, O: 1, s.11).

MBK'da ikinci madde üzerinde laiklik açısından fazla tartışma olmadı. 19. madde ele alınırken ise bazı görüş farklılıkları ortaya çıktı.

19. madde MBK'nın 81. birleşimin birinci oturumunda 9.5.1961 tarihinde ele alındı. Süreç şu şekilde işledi: Önce, 19. madde TM'den geldiği şekliyle okundu, daha sonra MBK üyelerinden söz almak isteyenler görüşlerini belirtti.

İlk sözü Mehmet Özgüneş aldı. Güneş: "19. madde din veya dince kutsal sayılan şeyleri istismar etmeyi önlemiştir. Mütecavizin bir kolu bağlanmış öbür kolu serbest bırakılmıştır. Bu madde dini inanış ve kanaatlere tecavüzü önlememiştir. Üçüncü fıkradaki zorlanmazdan sonra 'kimse dini inanış ve kanaatlerinden ötürü kınanamaz' demek lazımdır.

Aynı yaklaşım Vehbi Ersü tarafından da ifade edilir "... zorlanamaz, inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz."

Sami Küçük ise "Efendim, bu maddenin 2. fıkrası şöyle olmalıdır. Kamu düzeni veya genel ahlaka ve kanunlara aykırı olmayan ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Bunu böyle koymazsak; yarın Mevlevi ayinlerinin, bilmem hangi törenlerin, şöenlerin yapıldığını bu memlekette görürüz.

"Kanunlar, kamu düzenini bozacak şekle kolayca geçebilir de. Bu itibarla, (genel ahlaka ve kanuna) ibaresini teklif ediyorum efendim."

Emanullah Çelebi ise "Sami Beye iştirak etmiyorum. Kamu düzeni deyince içinde kanun vardır. Bu sebeple kanuna aykırı olmayan kelimelerine lüzum yoktur, bence" der.

Mucip Ataklı bu hususta ilgili ayrı bir kanun olduğunu söyler. Kamil Karavelioğlu ise "Bu mevzuda bir kanun yoktur. Kanun dersek Anayasanın icap ettirdiği kanunlar yapılırken, bir kanun daha yapmak lazım gelir. Lüzum yoktur. Beni endişeye sevk eden dini ayin ve törenler vardır. Aradaki (ve) yi çıkaralım, yalnız dini törenler diyelim" der.

Emanullah Çelebi “Bu mevzu tetkik edilmiştir. Yalnız Hıristiyanlıkta dini ayinler vardır. Bizde yoktur. Bu madde bilhassa onlar için konmuştur. Bizim için değil. Müslümanlıkta ayinler yoktur.” der.

Muzaffer Yurdakuler “Mahkemeler bu gibi davalarda hep beraat kararı vermişlerdir. Böyle bir kanun olmazsa netice yine bu, yani beraat olacaktır. Bu sebeple kanunlar kelimesine ihtiyaç vardır.”

Sami Küçük “Efendim, bendeniz de aynı şeyi söyleyecektim. Zincirle dövünenler görülebilir.”

Mucip Ataklı “Efendim, her türlü ayin ve törenler kamu düzeni içinde mütalaa ediliyorsa bu bakımdan; fazla bir şey ilave etmeye lüzum görmüyorum ben. Yalnız dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz, deniyor. Burada, arkadaşlarıma katılmakla beraber, bir endişem var, Müslümanlık için. Bir tehlike olmaz mı acaba bu hususta? Çünkü Hıristiyanlığa mütemayil olanlar da çıkabilir. Onun için acaba bir tehlike söz konusu olmaz mı, bir tehlike doğmaz mı burada?”

Kadri Kaplan “153. maddede bazı devrim kanunları mevcuttur. Yalnız bana göre, bu, esas şeklinden çıkıp, bir ev odasına da girebilir. Bir hareket yapmadan gözleriyle birbirine bakarak bir ayin icrası mümkündür. Kanunlar bunları önleyemiyor. Bundan sonra çıkacak birçok tarikatlar olabilir. Bunları önleyemiyor. Kamu düzeni sözü çok elastikidir. Bunda tehlike vardır. Teklifim bu fikrayı çekelim çok geniş olarak incelensin.”

Oturum Başkanı Cemal Madanoğlu “Kifayet geldi. Kabul edenler... Kabul edildi. Sami ve Kadri bu fikranın geri çekilmesini ve iyice incelendikten sonra bir şekli hal bulunması ve açık kapının kapatılması fikrini ileri sürdüler. Bu teklifi kabul edenler... 9. Etmeyenler...6. Kabul edilmiştir. Bu fikrayı geri alıyoruz efendim.

Şimdi kınanamaza geldik.”

Sıtkı Ulay “Efendim, içinden nasıl olsa kınar.”

Başkan “Kınanamazı kabul edenler... 6. Etmeyenler... 7. Kabul edilmemiştir efendim.

Şu halde 19’ ncu maddenin 2’ nci fıkrası geri alınmış oluyor. Diğer kısmı ise kabul edilmiş bulunuyor (MBKGKT, C: 6, B: 81, O: 1, s.16-17).

KM’de Laiklik ile İlgili Maddelerin Müzakeresi

TM’nin büyük bir çoğunluğu CHP’lilerden oluşuyordu. KM’deki subaylardan bazılarının da CHP’ye olan ilgisi dikkate alındığında MBK üyesi Erkanlı’nın da ifade ettiği gibi KM’nin yüzde doksanı Halk Partili olan kişilerden kurulmuştu (Erkanlı, 1972: 153).

Anayasada yer alacak maddeler TM’de tartışıldıktan sonra MBK’da ele alınıyor TM ile MBK arasında bir madde üzerinde ihtilaf söz konusu olduğunda oluşturulan karma komisyonda ele alınarak son hali veriliyordu. Madde bu son haliyle KM’ye geliyor ve oylanıyordu ki bu da maddenin Anayasada yer alacağı son hali oluyordu. Laiklikle ilgili maddeler de bu süreçten geçmişti. KM’de 26.01.1961’de 14. Birleşim, birinci oturumda ele alındı.

Başkan (Kazım Orbay), ikinci maddeyi oya sunmak için okuttu: “Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”

Karma Komisyon Adına söz alan Turhan Feyzioğlu: “Efendim, bu maddenin ikinci satırındaki, ‘milli’ kelimesinden sonra bir virgül konacak. Baskı hatasıdır, düzeltiyoruz.” dedi.

Daha sonra Başkan madde hakkında başka söz isteyen olup olmadığını sordu. Söz isteyen olmayınca maddeyi oylamaya koydu ve madde bu haliyle kabul edildi (KMTD, C: 2, B: 14, O: 1, s.92).

KM Anayasasının tümüyle ilgili oylamasını ise 27 Mayıs 1961 Cumartesi günü 15. Birleşim, birinci oturumunda yaparak 1961 Anayasasını kabul etti. MBK’nın 23 üyesinden 22’si kabul oyu kullanmış bir üye de oylamaya katılmamıştı. Oylama zamanı TM’nin 272 üyesinden 240 üye oylamaya katılmış, 238 üye kabul oyu 2 üye çekimser oy kullanmıştı. 32 üye de oylamaya katılmamıştı (KMTD, C: 2, B: 15, O: 1).

Sonuç

1961 anayasası hazırlanırken laiklikle ilgili müzakereler, tartışmalar 2. ve 19. madde etrafında yoğunlaşmıştır. 2. maddede Cumhuriyet’in niteliklerinden biri olarak sayılan laiklik üzerinde Anayasa hazırlayıcılarının görüşleri arasında büyük farklılıklar olmadığı görülmektedir. Yani laiklik ilkesinin Anayasada yer alması konusunda bir ittifak söz konusudur. Bununla birlikte nasıl yer alması gerektiği hususunda farklı görüşler ileri sürülebilmiştir. Demokrat Parti’nin kapatılmış olup TM’de yer almaması madde üzerine yapılacak tartışmaların

yoğunluğunu azaltmış gözükmektedir. 2. maddede tartışmalar daha çok “milliyetçilik” ve “devrimcilik” ilkelerinin, maddede yer alıp almaması üzerine olmuştur. Yapılan müzakerelerden anlaşılmaktadır ki bu ilkelerin veya ibarelerin Anayasada yer alması da laiklik anlayışını tahkim etmek içindir. Çünkü milliyetçilik ilkesi “ümmeçilik” anlayışının karşısına, devrimcilik ilkesi de “gericilik”e karşı bir önlem olarak düşünölmektedir.

TM’de Anayasa Komisyonu Sözcüsü Muammer Aksoy’un konuşması laiklikle ilgili Devlet anlayışını çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere Türkiye’deki laiklik Batı’daki laiklik değildir, olamaz. Türkiye’deki dini anlayış siyasal sistem için tehlikelidir ve denetim altında tutulmalıdır. Bu görüş hiç kuşkusuz pür siyasal bir görüştür. Fakat ortaya yeni bir problem çıkmaktadır. Din, toplumsal bir olgudur ve sosyal olanın bireysel bir alana hapsedilmesi bir takım sosyolojik problemleri de beraberinde getirmesi kaçınılmaz olacaktır.

19. maddenin müzakerelerinde bu daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Maddeyi eleştirenler dinin toplusalılığına dikkati çekmişler ve teşkilatlanma ve dini inancı yayma hürriyetlerinin Anayasa teminatı altında olmadığını söylemişlerdir. İnanma ve ibadet etme gibi unsurların Anayasa teminatı altına alınmasının dini hayatı bütünüyle yaşamak isteyenler için yeterli olmayacağı belirtilmiştir. Buna karşın laiklikle ilgili maddeler düzenlenirken toplumsaldan ziyade devlet, rejim merkezli bir anlayış söz konusu olmuş ve maddeler bu anlayışa göre tanzim edilmiştir.

Kaynaklar

ALDIKAÇTI, O. (1968) *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Özdemir Basımevi, İstanbul.

DOĞRU, O. (1998) *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara.

ERKANLI, O. (1972) *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul.

FERİDUN, S. (1962) *Anayasalar ve Siyasi Belgeler*, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul.

Havadis Gazetesi, 18 Eylül 1960.

KMTD (Kurucu Meclis Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 2, Birleşim: 14, Oturum: 1, Ankara.

KMTD (Kurucu Meclis Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 2, Birleşim: 15, Oturum: 1, Ankara.

MBKGKT (Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı) (1961) Cilt: 6, Birleşim: 81, Oturum: 1, Ankara.

Son Havadis Gazetesi, 17 Ekim 1960.

Son Havadis Gazetesi, 16 Kasım 1960.

Son Havadis Gazetesi, 17 Kasım 1960.

Son Havadis Gazetesi, 22 Kasım 1960.

Son Havadis Gazetesi, 25 Kasım 1960.

Son Havadis Gazetesi, 26 Kasım 1960.

Son Havadis Gazetesi, 1 Aralık 1960.

Tercüman Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

TMTD (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 2, Birleşim: 40, Oturum: 1, Ankara.

TMTD (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 2, Birleşim: 40, Oturum: 2, Ankara.

TMTD (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 2, Birleşim: 40, Oturum: 3, Ankara.

TMTD (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 3, Birleşim: 42, Oturum: 3, Ankara.

TMTD (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi) (1961) Cilt: 3, Birleşim: 43, Oturum: 1, Ankara.

